

NEM CSAK FIRKÁK

Bertók László: *Visszanéző. Írók, alkalmak, élet*

„A költő addig él, amíg írni tud” – ez a *Pénteken vasárnap* című 2010-es verseskötet pécsi bemutatóján elhangzó bertóki mondat foglalja keretbe a szerző legújabb könyvét. S ez a gondolat rögtön ki is jelöli a csaknem félszáz, vegyes műfajú, többnyire alkalmi jellegű írást magába foglaló kötet egyik legfőbb kérdését: mi a helyzet a költői egzisztenciával, különösen az öregség idején, amikor már nehezen megy az alkotás, és mindenféle nyavalya testi-lelki szorításában telnek a napok? A probléma egyrészt persze megkerülhetetlenül személyes, másrészt alkalmat ad nemcsak a visszatekintésre, hanem az általános igényű szembenézésre is: mi hitelesíti egyáltalán a jó költészetet? Hogyan kapcsolódik össze a költészet művelése az emberi élet alakulásával és alakításával? Egyáltalán mennyiben tekinthető a művészi munka önállónak, ha az egyes ember élete, s ily módon tevékenysége szükségszerűen összefonódik másokéval, és csakis konkrét társadalmi-történeti közegben bontakozhat ki? Sőt, az alkotás meg tud-e lenni valójában termékeny, hordozó közeg nélkül? S miféle komplex irodalmi világ az, amelyben Bertók alkotott és alkot, amelyet kiválóan ismer és amelynek elkötelezett krónikása?

Talán már ebből a rövid kérdéssorból is látható, hogy miféle dilemmák foglalkoztatják Bertókot e kötet hasábjain. S e kérdések megközelítésének nagyon jót tesz a könyv vegyes műfajisága: Bertók mindig is a részletek költője volt, aki tudta, hogy egy vers, egy mű, egy gondolat minősége a részletek minőségén áll vagy bukik, és a *Visszanéző*ben épp az az érdekes, hogy a fent épp csak megpendített kérdéseken milyen sokféle helyzetben, más-más részletet kiemelve morfondírozik a szerző. Legyen szó interjúról, szoboravatásról, ünnepi beszédről, búcsúztatóról, kiállításmegnyitóról, laudációról vagy felkérésre született visszaemlékezésről, mindig megmutatkozik Bertók László gondolkodásának tisztasága, józansága és az azt feszítő problémákra adott új és új reflexió. A tág időkeretben született alkalmi írások – a legkorábbi szöveg 1972-es, a legújabb nincs egyéves, jó néhány pedig első közlés – viszont így, egy csokorba gyűjtve lehetőséget adnak arra, hogy egészében gondolkozzunk el Bertók irodalomról, költészet és élet viszonyáról, a regionális művészetéről alkotott elképzelésein. A következőkben néhány ilyen kérdést, dilemmát szeretnék áttekinteni.

Mint említettem, „a költő addig él, amíg írni tud” gondolata foglalja keretbe a könyvet. Elhangzik a kötet nyitó írásában is, abban a beszélgetésben, amelyet Takács Zsuzsa és János Lajos folytatott Bertókkal még 2010-ben, és abban a tavalyi *Magyar Narancs*-életinterjúban is, amely átfogó és aktuális látéletet nyújtó volta miatt akár a *Visszanéző* élére is kerülhetett volna. A költészet művelése, az írás itt olyan fe-

Pro Pannonia Kiadói Alapítvány
Pécs, 2017
208 oldal, 2500 Ft

szító kényszerként nyilvánul meg, amely egyszerre ad értelmet a költőlétnak, és teszi azt kockázatosá, hiszen az írás abbahagyása a véget jelenti annak, aki a költészetre fogadott. Csakhogy mi a helyzet akkor, amikor az öregség beköszöntével épp az élet tart ellen a költői tevékenységnek? Ez persze minden öregkori költészet alapdilemmája, ám Bertóknál az az érdekes, hogy minduntalan poétikai-formai válaszokat képes kifundálni erre az életbeli-költői kihívásra. Jánossy Lajos már a *Pénteken vasárnap* kötetéről nagyon találóan megjegyzi az említett interjúban, hogy az öregség alapélményét megformáló versekben, „a tizenkét sorosokban mégis van valami ezzel ellentartó, hetyke lüktetés is” (11.). Vagyis a költői forma lehetőséget teremt arra, hogy valamiképpen ki lehessen cselezni a költői munkát veszélybe sodró öregséget, és ily módon nemcsak a szükségből lehet erényt kovácsolni, hanem meg lehet szelídíteni az élet fenyegetéseit. Az utóbbi időben pedig valami nagyon hasonlóan lehetünk a szemtanúi: az öregedés nyilvánvalóan csak fokozódó nehézsége elvezette Bertókot a kétsorosokhoz, a firkákhoz, amelyek a maguk poétikai eszközeivel szintén úgyszólván kifognak az időskori vesződéseken. Ha hosszabban már nem igazán megy, marad a kis terjedelem, amely éppen e frappáns sűrítettségben tud hordozni sok-sok mindent, az öniróniától az epigrammatikus szarkazmuson át a bölcséleti mélységig.

A költészet és az élet effajta összeshívódése tehát részben az alkotás problémájaként jelenik meg Bertóknál, és ehhez kapcsolódik a kötet egyik legszebb írása, a Rilke nyomán keletkezett *Levél egy ifjú költőhöz*, amelyben azt a meggyőződését osztja meg címzettjével, hogy „mindenek fölött először emberként kell kiteljesedned, »elkészülnöd«, de úgy, hogy folyton tovább épülhess, nyitva maradj, mozgásban legyél. A verset meg kell élni, csak azután lehet megírni. Azután érdemes. Abból, ami benned van.” (26.) A versnek tehát az emberből kell fakadnia, kinőnie, az emberi minőség áll a költészet mögött, ugyanakkor az emberi formálódásnak soha nem szabad véget érnie. Így a nyitottság és a dinamizmus lesz olyan érték, amelyhez a költőnek ragaszkodnia kell. Nagyon érdekes az is, hogy amikor a levélben a szerző az önismeretre buzdít, és ennek kapcsán a család, az ősök megismerését szorgalmazza (a szülőföld kérdéseire még visszatérünk), akkor nem egyszerűen a múlt megtartó erejét hangsúlyozza, hanem arra int, hogy az ember nem láthatja át, sőt, nem birtokolhatja teljesen önmagát: „Ne feledd, hogy egytől egyig ott lakoznak benned, bármikor előléphetnek, s a Te arcodat viselik” (26.).

Másrészt élet és költészet egybefonódása nemcsak az alkotás, hanem a befogadás elve is Bertóknál. Lépten-nyomon hangsúlyozzák a kötet írásai, hogy a költészethez személyes viszonyt érdemes kialakítanunk, amelynek részét alkothatja a szerzővel kapcsolatos ismeret, az élethelyzetéről való tudás, s a legfontosabb alighanem annak kivívása, hogy az olvasó magáénak tudhassa a verset, érezhesse úgy, hogy ő is írhatta volna. (Erre szép példa a *Talán eltűnök hirtelen...-t* tárgyaló írás.) Minden bizonnyal ebből fakad Bertóknak az irodalomelmélettel szembeni, ha nem is idegenkedése, de távolságtartása: a költői eszközök leltározását, elemzését nem érzi feladatának, sokkal fontosabbnak tekinti egyszerűen az olvasásra buzdítást, amely jobb önismerethez és mások jobb ismeretéhez vezethet, így egyszerűen a jobb élethez. Ami viszont egyáltalán nem jelenti azt, hogy a szerkesztőként is tevékenykedő Bertóktól idegen lenne a költői művek fogalmi-interpretatív megközelítése. Nagyon rokonszenves egyensúly figyelhető meg az egyes költői életműveket vagy akár csak köteteket bemutató írásokban: a költő személye, emberi minősége mellett Bertók szépen és találóan jellemzi az adott líra irodalmi sajátosságait, szóljon akár Csorba Győző életművéről, Pákolitz Istvánról, Makay Idáról vagy épp a fiatal Parti Nagy Lajosról.

E névsor alapján is szembetűnő, hogy a *Visszanézésben* sok olyan írás kapott helyet, amelyek együtt kirajzolják a modern pécsi irodalom fő vonulatát. Sőt, egy tágabb hagyomány is felbukkan, amolyan regionális tradíció, amelynek Somogyból is erednek gyökeirei, innen is indulnak és ide is vezetnek száalai. E szóban forgó hagyomány Bertók leírása

alapján szintén egyszerre köszönhető emberi kapcsolatnak, találkozásoknak és irodalmiszövegbeli hatásoknak, inspirációknak, valamint az intézmények és helyek megtartó-formáló ereje is döntő befolyást gyakorol. A szűkebb pécsi hagyományvonalnál maradva, a könyv nagy gazdagságban ad hírt róla, elsősorban az 1930-as évek elejétől indítva a krónikát. Olyan intézmények tartoznak ide, mint a Janus Pannonius Irodalmi Társaság, a *Sorsunk* és a *Dunántúl*, majd a *Jelenkor* folyóirat, illetve olyan írók-irodalmárok-művészek-tudósok, mint Várkonyi Nándor, Weöres Sándor, Szántó Tibor, Lovász Pál, Fülep Lajos, Martyn Ferenc, Kocsis László, Tatay Sándor, Takáts Gyula, Kopányi György, későbből Pákolitz István, Tüskés Tibor, Makay Ida, Galambosi László, Parti Nagy Lajos, Csordás Gábor, Meliorisz Béla, és természetesen, mindenekeelőtt a mester, Csorba Győző. A somogyi kontextust pedig elsősorban a Csurgón tanító Csokonai, továbbá Takáts Gyula és Fodor András képviseli. Mint látható, igencsak gazdag és jelentős hagyományról van szó, amely úgy lokális, hogy távol áll tőle minden provincializmus, és e tradíció jelentékeny alakja, sőt, folytonos fenntartója és gondozója maga Bertók László. Persze minden valamirevaló hagyomány mozgásban van, sokszor váratlan és több irányú mozgások történnek benne, és e pécsi, illetve pécsi-somogyi tradícióval sincs másként. Kedves példával szolgál erre Bertók pályája, aki 1999-ben mondott beszédet a pécsi Csokonai Vitéz Mihály Gimnazistaként épp a Csokonai születésének 180. évfordulójára írott verse volt az, amely először jelent meg nyomtatásban, méghozzá Pécsen, a *Dunántúl* lapjain, s ez a közlés egész későbbi életútját és költői pályáját meghatározta. Akár egészen meglepő lehet, hogy e hagyomány alakulásában milyen sok múlik egy-egy egyszerű emberi gesztuson: Bertók elmeséli, hogy 19 éves korában, kezdő költőként egy marcali könyvbemutatón találkozott Fodor Andrásal, aki azt írta a neki dedikált könyvbe, hogy „Bertók Lászlónak, költőtársamnak sok szeretettel” – és a fiatalabb pályatárs később sokszor valósággal ebből a dedikációból élt. A *Visszanéző* arra is rendszeresen felhívja a figyelmet, hogy a városi szellemiség, az irodalomnak otthont adó intézmények, a múlt megőrzött nagy alakjai és a kortárs szerzők úgy kínálnak valódi éltető és inspiráló közeget a távolról érkezőknek, hogy utóbbiak aztán maguk is alakítói, megújítói és éltetői lesznek a hagyománynak. A város tehát otthont ad, miközben maga is megőrködik, átszellemlül és irodalmi formában is áthagyományozódik az ide érkezőnek, az itt megtelepedőnek köszönhetően. A városok képéhez, szellemi arculatához nagyon is hozzátartoznak azok a művek, amelyek beemelik őket az irodalom tér-fölöttiségébe, és ebből a szempontból, ahogy a szerző bőséges példatára is bizonyítja, Pécs egészen jó helyzetben van.

Persze minden hagyományt ápolni kell, hogy eleven maradjon, az ápolás pedig szellemi aktus, a szellemi tevékenységek viszont bajosan nélkülözhetik az anyag megtartó és közössé tehető stabilitását. Ezért is lehetnek fontosak Bertók könyvében az emlékhelyek, a költőknek, írőknek emléket állító szobrok, iskolák, könyvtárszobák, kiállítások. Az ezek avatásán vagy a hozzájuk kötődő ünnepeken elmondott Bertók-beszédek pedig nem csupán kötelező, protokolláris gesztusok, hanem annak a hagyománynak az elmondásai, újra-elmesélései, amely persze akkor lesz valóban eleven, ha megvannak a maga régi és új olvasói. Bertók László valóban sokat tesz azért, hogy az idősebb olvasók számára továbbra is megőrzendő értéként, a fiatalabbak számára pedig komoly szellemi-irodalmi ajánlatokként jelenjenek meg olyan életművek, mint például Fodor Andrásé, Takáts Gyuláé, Pákolitz Istváné vagy Makay Idáé. E beszédek annak belátásában is segítenek, hogy amikor például pécsi vagy dunántúli irodalomról beszélünk, akkor milyen gazdagon rétegzett tradícióval van dolgunk. Nem vagyok biztos benne például, hogy sokan tudják, Weöres Sándor nemcsak fiatalon kötődött Pécshez, hanem később is erős szálak fűzték a városhoz: Bertók *Weöres Sándor pécsi kötődéseiről* című írása gazdagon dokumentálja az ide kapcsolódó adalékokat.

A kötetben nemcsak az irodalmi hagyomány ápolásához és elevenen tartásához hozzájáruló írások kaptak helyet, hanem közéleti szövegek is, köztük a *Nem ugyanaz a fej* című, az európai uniós csatlakozás alkalmából született írás. Ebben a szövegben nagyon felszabadultan nyilvánul meg a Bertókra jellemző, jó értelemben vett frivolitás, amely épp a könyv egyik főszereplője, Weöres Sándor egyik gúnyversét kommentálva jut szóhoz. A vers: „KARESZ HÚJE / GYÖNGYI HÚJE / csak én vagyok okos / énnekem a seggembe is felyem van.” A bertóki kommentár pedig: „Nos, ha meg lehet győzni, ha meg tudjátok győzni egymást, vagy ha ki-ki magától rájön, hogy az a fej, ami a seggében van (még ha néha ugyanazt mondja is), nem ugyanaz a fej, mint ami a nyakát nyomja, s hogy ez az utóbbi mi mindenre jó, s mennyivel jobb, mint az a másik, s hogy folytonos használatra készült, akkor van remény.” (173.) Ma is nagyon megfontolandók ezek a szavak. De nemcsak a bertóki irónia van jelen a kötetben, hanem a költészetéből jól ismert kételkedés, a kijelentéseket rendre kérdésekké megnyitó, az állításokat zárójeles kiegészítésekkel, pontosításokkal, módosításokkal viszonylagosító észjárás is. Ez jellemzi azt is, ahogy Bertók a számára oly fontos kérdéstről, a szülőföld meghatározó szerepéről gondolkodik. Nagyon szépen ír arról, hogy a szülőföld, ha el is tűnik, váratlanul miként bukkanhat föl emlékként, érzelemfoszlányként, mindig átértékelődő örökségként az emberben (lásd az *Eleven szülőföld* című 1974-es szöveget), de közben kérdés marad, hogy a szülőföld, a neveltetés döntő, vagy csupán jelentős szerepet játszik-e „az ember alakulásában, a tehetség kibontakozásában” (142.). Ahogy arra sem kapunk végső választ, hogy miért lett költő Bertókból: egy csurgói óvónőnek köszönhetően? Vagy a szomszéd kisfiúval való versengés miatt? Vagy a családi hagyománytól történő finom elmozdulás eredményeképp? Ez a biztos értékrendet kiegészítő egészséges kételkedés és morfondírozás teszi hamisítatlan Bertók-kötetté a *Visszanézőt*.